

In de rubriek
'Woordsprong'
maandelijks aandacht voor de
oorsprong van
allerlei woorden.

Miljoenennota

Op de derde dinsdag van september is het sinds 1887 Prinsjesdag, een dag vol parlementaire tradities: de koning leest in de Ridderzaal de Troonrede voor, en vervolgens presenteert de minister van Financiën een geitenleren koffertje. In dat koffertje zit de 'Miljoenennota', een overzicht van de kabinetsplannen voor het komende jaar, en vooral: wat ze kosten.

Het is in onze taal sinds zo'n 500 jaar mogelijk grote getallen uit te drukken in miljoenen en miljarden. Eerder was duizend het hoogste getal met een eigen woord. In de oudste vindplaats, uit 1510, wordt *miljoen* dan ook als volgt toegelicht: "Dusent duy-sent, dat is een millioen." Dat het nog wennen was aan dit nieuwe telwoord, zien we in het bijbels taalgebruik. Pas in 1637, in de Statenvertaling, wordt in een Nederlandstalige bijbel voor het eerst het woord *miljoen* gebezigd.

Quadrijloen

Het Nederlands heeft *miljoen* via het Franse *million* ontleend aan het Italiaans, waarin het telwoord *millione* in de veertiende eeuw was gevormd als afleiding van

mille ('duizend'). De Italiaanse uitgang *-one* heeft een vergrotende betekenis en gaat terug op het Latijnse achtervoegsel *-onus/ona*, dat eveneens is terug te vinden in *patroon* ('beschermheer', letterlijk 'grote vader'), *matrone* (gehuwde vrouw op leeftijd, letterlijk 'grote moeder') en *ballon*

(met lucht gevulde bal, letterlijk 'grote bal'). Etymologisch gezien betekent *miljoen* dus 'het grote duizend'.

Voor nog grotere getallen bedacht de Franse wiskundige Nicolas Chuquet in 1484 een reeks opeenvolgende namen. Voor 10^6 , een één met zes nullen dus, nam hij de bestaande naam *million*. Voor een miljoen miljoen vormde hij met behulp van het Latijnse *bis* ('tweemaal') het nieuwe telwoord *billion*. Met behulp van de Latijnse telwoorden *tri* ('drie') en *quattuor* ('vier') construeerde Chuquet vervolgens *tryllion* (een miljoen biljoen) en *quadryllion* (een miljoen triljoen). De Nederlandse telwoorden *triljoen* en *quadrijloen* gaan op Chuquet terug, evenals *quintiljoen*, *sextiljoen*, *septiljoen*, *octiljoen* en *noniljoen*.

Het telwoord *miljard* was in Chuquets tijd nog onbekend, hij sprak van 'duizend miljoen'.

Grap

Rond 1540 is in het Frans uit *million* het telwoord *milliard* gevormd. Het achtervoegsel *-ard* gaat terug op het Germaanse *hard* ('sterk, moedig'), dat we tegenkomen in namen als *Richard* en *Bernhard*. Het Frans heeft dit element op een heel eigen manier uit het Duits overgenomen. Het komt niet alleen voor in *milliard*, maar ook in negatieve persoonsaanduidingen als *clochard* ('zwerfver') en *grog-nard* ('knorrepot'). Dit Franse gebruik is overgenomen door het Nederlands in inheemse nieuwvormingen als *dronkaard*, *lafaard* en *gierigaard*. Ook *miljard* is door ons ontleend aan het Frans.

In 1554 werden de telwoorden op *-ard* door de Franse wis- en taalkundige Jacques Peletier in Chuquets systeem ingepast. Een miljard werd gelijkgesteld met duizend miljoen, en zo ook was een biljard gelijk aan duizend biljoen, een triljard aan duizend triljoen. Het door Chuquet en Peletier ontworpen naamgevingssysteem staat tegenwoordig bekend als de lange schaal. Het raakte in heel Europa

in gebruik, behalve in Frankrijk zelf. Daar verkoos men de zogenaamde korte schaal, waarin een biljoen niet gelijkstaat aan miljoen maal miljoen, maar aan duizend miljoen. In 1961 stapten de Fransen over op de lange schaal, maar in de Verenigde Staten, die eerder in navolging van Frankrijk de korte schaal hadden ingevoerd, bleef deze gehandhaafd. In 1974 besloeten de BBC en de Britse regering de korte schaal in te voeren, om in de pas te lopen met Amerika. Vandaar dat we het Engelse *billion* in het Nederlands moeten vertalen als *miljard*.

Bij wijze van grap is in de jaren veertig in het Engels het telwoord *zillion* bedacht, als expressieve aanduiding voor een bijzonder hoog, maar onbekend aantal. Wij hebben het geleend als *ziljoen*. Zo stond in de *Kampioen* van mei 2004: "Je moet wel drie keer kijken naar die flappen die een ziljoen lira of zo waard zijn."

Onofficiële benaming

Terug naar Prinsjesdag. Het woord *miljoenennota* komt in gedrukte vorm het eerst voor in een Prinsjesdagverslag in het *Algemeen Handelsblad* van 19 september 1906: "Nog een nieuwigheid is het vervangen van de jaarlijksche 'miljoenenrede' door een 'miljoenennota'." In 1906 was het de eerste keer dat door de minister van Financiën op Prinsjesdag een nota over de financiën van het Rijk werd overgelegd. Daarvoor was het gebruikelijk dat de minister het financieel overzicht voorlas. Deze toespraak werd de 'begrotingsrede' genoemd en stond ook bekend als de 'miljoenenspeech' of 'miljoenenrede'.

De samenstelling *Miljoenennota* is in 1906 dus gevormd als variant op bestaande woorden. Het is maar goed dat de aanvankelijk onofficiële benaming is ingeburgerd, anders zouden we het nog steeds hebben over de "Nota betreffende den toestand van 's lands financiën". <

$10^3 = 1.000$
thousand / duizend

$10^6 = 1.000.000$
million / miljoen

$10^9 = 1.000.000.000$
billion / miljard

$10^{12} = 1.000.000.000.000$
trillion / biljoen

$10^{15} = 1.000.000.000.000.000$
quadrillion / biljard